

Individual-social Result of Religious Identity with Emphasis on the Teachings of the Holy Quran and Narrations

Narges Shekarbeygi¹

Received: 22/04/2020

Accepted: 19/07/2020

Abstract

One of the important issues in interdisciplinary studies with Islamic subjects is paying attention to the wide arena of social sciences. Undoubtedly, the Islamic concepts and solutions presented in these texts can solve many important issues related to human life. One of the important and different aspects of modern studies in the field of anthropology is considering the identity and human existence; since everyone's personal and social life is affected by their identity. Religious identity, as one of the important types of identity, plays an important role in the formation of human personality. On the other hand, the study of social change and the development of current societies indicates the emergence of various identity crises, especially among young people. Therefore, the current study examines the verses and narrations related to the Fourteen Infallibles with a descriptive method and analytical approach to explain the most important functions and fruits of individual and social identity. The findings of this study suggest that personalization, strengthening the spirit of supporting, tolerance, etc. are the most important fruits in the individual and social dimension of religious identity, since knowing the methods of institutionalizing religious identity, and explaining the fruits of religious identity can be an effective step in resolving these crises.

Keyword

Identity, religious identity, fruits of religious identity, The Holy Quran, narrations of the Fourteen Infallibles.

---

1. Assistant professor of the department for Islamic knowledge, medical faculty of the University of Medical Sciences, Kermanshah, Iran. shekarbeygi.n@gmail.com.

Shekarbeygi, N. (2020). Individual-social fruits of religious identity with emphasis on the teachings of the Holy Quran and narrations, *Journal of Islam and Social Studies*, 8(29), pp. 37-66. Doi:10.22081/JISS-2004-1642 (R3)

ثمرات فردی - اجتماعی هویت دینی با تأکید

بر معارف قرآن کریم و روایات

نرگس شکر بیگی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۴/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۲/۳

چکیده

یکی از مسائل مهم در مطالعات میان‌رشته‌ای با موضوعات اسلامی توجه به حیطه وسیع علوم اجتماعی است؛ چراکه بی‌شک مفاهیم اسلامی و راهکارهای ارائه‌شده در این متون می‌تواند راهگشای بسیاری از مسائل مهم مرتبط با زندگی انسان‌ها باشد. یکی از ابعاد مهم و متفاوت مطالعات امروزی در حیطه انسان‌شناسی، توجه به هویت و بخش وجودی انسان است؛ چراکه زندگی شخصی و اجتماعی هر کسی تحت تأثیر هویتش قرار می‌گیرد. هویت دینی به‌عنوان یکی از انواع مهم هویت، نقش بسزایی در شکل‌گیری شخصیت انسان دارد. از سوی دیگر بررسی تغییرات اجتماعی و توسعه یافتن جوامع کنونی، از به‌وجود آمدن انواع بحران‌های هویتی به‌ویژه در میان جوانان خبر می‌دهد؛ بنابراین پژوهش حاضر با روش توصیفی و رویکرد تحلیلی به بررسی آیات و روایات معصومان علیهم‌السلام پرداخته تا مهم‌ترین کارکردها و ثمرات فردی و اجتماعی هویت دینی را تبیین کند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد شخصیت‌سازی، تقویت روحیه حمایت‌گری، تاب‌آوری و... از مهم‌ترین ثمرات در بُعد فردی و اجتماعی هویت دینی هستند؛ گفتنی است شناخت روش‌های نهادینه‌ساختن هویت دینی و تبیین آثار هویت دینی می‌تواند گامی مؤثر در جهت رفع بحران‌ها باشد.

کلیدواژه‌ها

هویت، هویت دینی، ثمرات هویت دینی، قرآن کریم، روایات معصومان علیهم‌السلام.

۱. استادیار گروه معارف اسلامی دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، ایران. shekarbeygi.n@gmail.com

* شکر بیگی، نرگس. (۱۳۹۹). ثمرات فردی - اجتماعی هویت دینی با تأکید بر معارف قرآن کریم و روایات. فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸(۲۹)، صص ۳۷-۶۶.
Doi:10.22081/ JISS-2004-1642 (R3)

۱. بیان مسئله

یکی از کهن‌ترین پرسش‌های بشر، که همواره مورد توجه اندیشمندان بوده و پاسخ‌های متفاوتی به آن داده‌اند؛ این است افراد از خود می‌پرسند که من کیستم. جستجوی پاسخی کامل به این سؤال در حقیقت ما را با مفهومی به نام هویت و شاکله اصلی انسان آشنا می‌سازد. واژه هویت^۱ مانند بسیاری از کلمات در مقام تعریف کاملاً شفاف و روشن نیست و بنابر نگاه تخصصی به آن، بار معنایی خاص پیدا می‌کند.

در حقیقت هویت مفهومی ناظر بر حالات و اعمال شخص است که ریشه در تربیت خانوادگی، اجتماعی و فرهنگی او دارد (برگر و لاکن، ۱۳۷۵، ص ۱۲۱). گیدنز هویت را امری می‌داند که فرد با فعالیت‌های خود بازتابی از آن را نشان می‌دهد و از آن حفاظت می‌کند؛ بنابراین هویت امری آتی و دفعی نیست، بلکه در گذر زمان فرد آن را بروز می‌دهد و به‌عنوان شخصیت او مورد قضاوت دیگران قرار می‌گیرد (گیدنز، ۱۳۷۸، ص ۷۹).

مسئله بسیار مهم این است که هویت در ابعاد فردی و اجتماعی، ارتباط مستقیم و غیرمستقیمی با موضوعات مختلف اجتماعی، فرهنگی، مذهبی، روان‌شناختی، سیاسی، خانوادگی، شغلی، اقتصادی غیره دارد؛ از این رو در مطالعات عصر حاضر با اقسام گوناگون هویت از جمله، هویت اجتماعی^۲، هویت فرهنگی^۳، هویت ملی^۴، هویت قومی^۵ و هویت مذهبی - دینی^۶ مواجه هستیم (احمدی، ۱۳۹۰، ص ۶۱؛ چیت‌ساز قمی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۶)؛ بنابراین هویت دینی یکی از ابعاد مهم هویت است که تأثیر فراوانی در شکل‌گیری و انسجام فرد و اجتماع دارد. بنابر گفته برخی از روان‌شناسان، هدف هویت دینی، ایجاد تصویری روشن در ذهن شخص است که احساس مسئولیت در قبال ارزش‌ها و باورهای دین و اصول مذهبی می‌کند (شرقی، ۱۳۸۵، ص ۸۵).

1. Identity.
2. Social Identity.
3. Cultural Identity.
4. National Identity.
5. Ethnical Identity.
6. Religious Identity.

نکته مهم آن است که «هویت دینی در هر جامعه و گروه، براساس شرایط مذهبی و دینی افراد آن جامعه و گروه به صورت خاص نمود می‌یابد» (Jacobson, 1998, p.101)؛ چراکه مذهب از گذشته تاکنون عامل به‌وجودآورنده هویتی منحصر به فرد برای معتقدان خود بوده است (اشرفی، ۱۳۷۷، ص ۱۴۶).

هرچند مفهوم دینداری با هویت دینی در بسیاری از موارد مشابه یکدیگراند، در مسائل نظری می‌توان بین این دو مقوله تفاوت و تمایز قائل شد. در تعیین حدود هویت دینی و تعریف دقیق آن می‌توان به بررسی تفاوت دیدگاه‌ها در خصوص «دینداری» و «هویت دینی» اشاره کرد. هویت دینی اعم از دینداری است؛ چراکه عامل تمایز هویت دینی و دینداری، وجه «اجتماع دینی» و احساس تعلق و تعهد افراد به آن است. علاوه بر این می‌توان هویت دینی را در دو سطح هویت فردی دینی و هویت جمعی دینی تقسیم کرد. از نظر دکتر دوران، دینداری را می‌توان کیفیتی در انسان دانست که معرف (آگاهی) از، تعلق خاطر به، احساسات و دل‌بستگی عاطفی، پایبندی و تعهد به مجموعه‌ای از اعتقادات و اعمال دینی و اجتماع مربوط به آن دانست (دوران، ۱۳۸۷، ص ۸۶).

درحقیقت می‌توان گفت دینداری از مفاهیم بسیار نزدیک به هویت دینی است که در عین حال با آن تفاوت دارد؛ بنابراین می‌توان سطوحی از دینداری را تصور کرد که از باور به اعتقادات بنیادی و حداقلی دین در پایین‌ترین سطح تا اعتقادات حداکثری و اعمال دینی مرتبط با اجتماع و امت را در بالاترین سطح در برگیرد؛ پس پایین‌ترین سطح دینداری را می‌توان حاوی پایین‌ترین سطح از هویت دینی شخصی-فردی «من» دانست؛ اما هویت دینی به‌عنوان هویت اجتماعی متضمن آن سطح از دینداری است که با «ما» جمعی یا همان اجتماع دینی مقارنه دارد. در نتیجه می‌توان گفت اگر لفظ اجتماع دینی را در اوصاف دینداری داخل بدانیم، آن‌گاه به مفهوم هویت دینی جمعی دست خواهیم یافت (دوران، ۱۳۸۷، ص ۸۴).

دین به‌طور عام و هویت دینی به‌طور خاص در زندگی افراد تأثیرگذارند؛ پس نظریه‌پردازان و محققان متعددی به مطالعه و فعالیت در این زمینه پرداخته‌اند و کماکان این حیطه می‌تواند مورد کاوش‌های جدید نیز قرار گیرد. پژوهش حاضر درصدد

پاسخگویی به این سؤال‌اند که مهم‌ترین روش‌های نهادینه‌سازی هویت دینی از منظر معارف اسلامی کدام‌اند و ثمرات و کارکردهای هویت دینی در اجتماع با تأکید بر مفاهیم قرآن کریم و روایات معصومان علیهم‌السلام چیست.

۲. بررسی متون و پیشینه پژوهش

۱-۲. پژوهش‌های داخلی

کميجانی و ديگران (۱۳۹۳) در پژوهش خود با عنوان «سازمان‌یافتگی پارادایم گونه هویت دینی و مدرن در هویت نسل جوان» ثمرات هویت دینی را این گونه بیان می‌کنند که ابعاد هویت دینی به‌ویژه در بعد عاطفی با همراهی هویت مدرن، منجر به هویت‌یافتگی و سازمان‌یافتگی هویت جوانان می‌گردد.

گنجی و ديگران (۱۳۸۹) با بررسی رابطه میان هویت دینی و سرمایه اجتماعی به این نتیجه رسیدند که هویت دینی دستاوردهای زیادی از جمله معنابخشی به زندگی، تقویت امید به آینده و روحیه نشاط و امیدواری دارد. این هویت با ایجاد همبستگی، همدلی و مانند آن سبب تقویت سرمایه اجتماعی می‌گردد. همچنین براساس دستاوردهای این مقاله، با افزایش این هویت، به‌خصوص در بُعد تعهدی، میزان حضور جمعی افزایش می‌یابد و سرمایه اجتماعی بالا می‌رود. همچنین براساس پژوهش موسوی و کلاتری (۱۳۹۰)، با توجه به نظریه جنکینز و با تأکید بر دیدگاه امام خمینی علیه‌السلام و مقام معظم رهبری، الگویذیری و هم‌ذات‌پنداری با استادان در هویت بخشی دینی دانشجویان مؤثر است.

۲-۲. پژوهش‌های خارجی

فرانسیس^۱ و ديگران (۲۰۰۷) در مقاله خود با عنوان «دینداری و سلامت عمومی دانشجویان» به هدف بررسی رابطه معنابخشیدن به جهان و تحکیم دینداری در جوانان

1. Francis J.

فرانسوی به این نتیجه رسیدند که بین این دو متغیر، رابطه معنادار وجود دارد. هاریسون^۱ (۲۰۱۳) در اثر خود با عنوان «دین و هویت» به ارتباط بین این دو مقوله پرداخته است؛ در نتیجه خود این گونه بیان کرده است که بین دین و هویت ارتباط مستقیمی وجود دارد؛ چراکه دین در شکل دهی هویت بسیار مؤثر است.

با توجه به بررسی‌های به عمل آمده، مقالات متعددی در خصوص هویت دینی در مطالعات تخصصی رشته‌های مختلف صورت گرفته است؛ اما هیچ اثر مستقلی در خصوص دیدگاه قرآن کریم و روایات و مسئله کارکردهای هویت دینی تاکنون به چاپ نرسیده است؛ بنابراین ذکر این پژوهش‌ها چه در داخل و خارج کشور نشان‌دهنده اهمیت موضوع و ضرورت پرداختن به آن است.

۳. چارچوب نظری بحث

بی‌شک در مسیر تحقق یک اثر علمی، پژوهشی و منطقی بدون توجه به الگوها و طرح‌های موجود در خصوص آن مسئله، فهم و شناسایی نظریات علمی در آن موضوع، امری ناممکن است. از آنجا که هویت و به‌ویژه مسئله هویت‌یابی دینی از نظریه‌های حساس و مورد توجه پژوهشگران بوده است، شناخت ابعاد گوناگون چارچوب نظری بحث می‌تواند ما را به کسب بهترین نتایج برساند. تا مبدا از نکته و بُعدی از آن غفلت نشود.

هویت امری چندلایه است که در خصوص تعریف آن دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. این تنوع را تا حدی می‌توان ناشی از نگاهی دانست که رشته‌های مختلف به این موضوع دارند. «در جامعه‌شناسی، هویت به معنای چه کسی بودن است» (مجتهدزاده، ۱۳۷۷، ص ۶۷). جنکینز هویت را این گونه تعریف می‌کند: هویت دو معنای اصلی دارد، اولین معنای آن، بیان‌گر مفهوم تشابه مطلق است و معنای دوم آن به معنای تمایز است که به

1. Steward Harrison.
2. Identify.

مرور زمان، سازگاری و تداوم را فرض می‌گیرد (جنکینز، ۱۳۸۱، ص ۵).
همچنین به نظر گیدنز هويت شکل دهنده مسیری است که آدمی باید آن را طی
مدتی که طول عمر^۱ نامیده می‌شود، بپیماید (گیدنز، ۱۳۷۸، ص ۲۲). وی معتقد است هويت
تداوم فرد در زمان و مکان است و به تفسیرهای که فرد از بازتاب این تداوم‌ها دارد،
صورت می‌گیرد (گیدنز، ۱۳۸۳، ص ۸۲).

همچنین مفهوم هويت در نظریه ترنر^۲ برگرفته از گروه‌های روان‌شناسی و فرایندهای
مرتبط با پیوستگی، تعاون و تأثیرپذیری اجتماعی است. ترنر با تمایز هويت اجتماعی از
هويت شخصی، یک نظریه اجتماعی رفتار گروهی را مطرح می‌کند (Turner & Heslem, 2001, p. 20).

تاجفل هويت اجتماعی را با عضویت در گروه‌ها پیوند می‌زند و عضویت گروهی را
متشکل از سه عنصر شناختی، ارزشی و احساسی می‌داند (Tajfel, 1978, p. 63)؛ بنابراین اگر
بر اساس هويت اجتماعی تاجفل، ارتباط با دین و عضویت گروهی صورت گیرد،
تصویری از هويت دینی که در اینجا مدنظر است، به دست می‌آید.

افراد دارای هويت مشخص، ساختار اجتماعی را خلق نمی‌کنند، بلکه ساختارهای
اجتماعی، افراد را خلق می‌کنند تا جایگاه‌ها و موقعیت‌های موجود را اشغال کنند
(Turner, 1998, pp. 375-382).

بنابراین براساس برخی از نظریات، هويت دینی نه براساس جامعه‌پذیری با دیدی
مطلق، بلکه براساس دید نسبی گرایانه فرد و اتفاق‌های اطرافش شکل می‌گیرد. این
هويت با عناصر اجتماعی و تمدنی ارتباط عمیقی دارد و در جوامع و افراد به شکل‌های
گوناگونی ظهور پیدا می‌کند؛ بنابراین لذا هويت دینی عبارت است از میزان شناخت فرد
از تعلق و ارتباطش به دینی خاص؛ پیامدهای ارزشی مثبتی که فرد برای این تعلق و
ارتباط قائل است؛ بنابراین پژوهش حاضر درصدد است تا پس از معرفی شیوه‌های

1. Life Length.

2. Turner, J.

نهادینه‌سازی هویت دینی به تبیین کارکردها و ثمرات تثبیت هویت دینی با رویکردی بر معارف قرآنی و روایی پردازد.

۴. شیوه‌ها و روش‌های نهادینه‌سازی هویت دینی

از منظر روان‌شناختی، هویت دینی به رابطه آدمی با دین و مولفه‌های آن، میزان تعلق و گرایش‌های فرد بر ارزش‌های دینی و چگونگی تأثیر آنها در زندگی او می‌پردازد. در این نوع از هویت، به ابعادی همچون رابطه فرد با خویشتن، رابطه فرد با خدا، رابطه فرد با جهان هستی و رابطه فرد با جامعه پرداخته می‌شود (باریکانی، ۱۳۸۵، ص ۶۲).

هویت‌یابی دینی در افراد دیندار وابستگی بسیاری به شناخت و پاسخ صحیح به پرسش‌های متعدد در خصوص هستی دارد (سراج‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۸۰). از آنجاکه در شکل‌گیری هویت، بخش مهمی به تثبیت باورهای صحیح مرتبط است و این بخش نیاز به آموزش و تعلیم دارد، به‌عنوان پیش‌درآمد مبحث کارکردهای هویت دینی به مهم‌ترین شیوه‌های نهادینه‌سازی هویت دینی که بتوانند اقناع‌کننده محسوسات و معقولات باشد، اشاره می‌گردد که عبارت‌انداز:

۴-۱. شیوه بسترسازی یا زمینه‌سازی

آنچه در تربیت صحیح و گام‌به‌گام و برنامه‌ریزی شده مهم است، توجه تربیت‌کننده به مسیری است که بر سر راه تربیت‌شونده قرار می‌دهد. درحقیقت تربیت مسیری گام‌به‌گام است؛ پس لذا زمینه‌سازی و بسترسازی با توجه به شرایط و احوال افراد، یکی از مهم‌ترین شیوه‌های هویت‌بخشی و تثبیت آن از نظر تربیتی است.

بنابراین می‌توان گفت مقصود از زمینه‌سازی، ایجاد شرایط مناسب، به برای تسهیل در رسیدن به اهداف است. از آنجایی که اعمال و رفتارهای انسان تحت تأثیر شرایط محیطی و اجتماعی شکل می‌پذیرند، انتخاب مناسب زمینه‌ها در حکم تسهیل‌کننده رفتار مطلوب یا نامطلوب است. اهمیت این دیدگاه را می‌توان کلام امیرالمومنین علیه السلام دید؛ چنان‌که حضرت در خصوص سنجیده سخن گفتن فرمودند: «وَلَا تَجْعَلْ عِرْضَكَ غَرَضًا لِنَبِيَالِ

[الْقَوْم] الْقَوْلِ وَلَا تُحَدِّثِ النَّاسَ بِكُلِّ مَا سَمِعْتَ بِهِ فَكَفَى بِدَلِّكَ كَذِبًا» (نهج البلاغه، نامه ۶۹). حضرت این گونه سخن گفتن را عامل حفظ شرافت و آبروی انسان و دوری از زمینه‌های تخریب شرافت، عزت و کرامت انسان دانسته‌اند.

در جای دیگر حضرت در خطاب به کارگزاران حکومتی می‌فرماید: «کارگزاران را از میان مردمی باتجربه و باحیا، از خاندانی پاکیزه و باتقوا که در مسلمانی سابقه درخشان دارند، انتخاب کن؛ زیرا که اخلاق آنان گرامی‌تر و آبرویشان محفوظ‌تر و طمع‌ورزی آنان کمتر و آینده‌نگری آنها نسبت به سایر افراد بیشتر است» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). این توصیه حضرت روشنگر این امر است که در مسئله حکومتداری و امور مردم جامعه، بایستی افرادی حضور داشته باشند که دارای زمینه‌های مناسبی باشد تا به این واسطه بتوانند وظایف خود را به بهترین شکل انجام دهند.

۴-۲. روش پیشگیری

در علوم تربیتی بر مسئله تسلط کامل مربی بر شرایط تربیتی و توان پیشگیری وی تأکید فراوانی شده است. مقصود از این روش این است که انسان از اموری که ممکن است سبب لغزش و خطا شود، خودداری کند و قبل از وقوع، از آن جلوگیری نماید. بنابراین لازم است فرد به امور آسیب‌رسان و خطرناک شناخت داشته باشد تا بتوان از بروز مشکلات احتمالی جلوگیری کند و از قبل برای مقابله با آن راه‌هایی را پیش‌بینی کند (مرتضوی، ۱۳۷۵، ص ۲۰۰). در واقع این جمله مشهور را که پیشگیری بهتر از درمان است، عملی کند.

در قرآن کریم به مسئله پیشگیری در حیطه‌های اخلاقی، عقیدتی و اجتماعی اشاره شده است تا زمینه‌های ارتکاب به معاصی و خطا کاهش یابد. تعبیری مانند «لا تقربوا» نشان از همین پیشگیری برای جلوگیری از یک مفسده بزرگ در امور اجتماعی است (ر.ک: نساء، ۴۳؛ انعام، ۱۵۱-۱۵۲؛ اسراء، ۳۲ و ۳۴).

راه‌های پیشگیری از جرم در دین مبین اسلام ارتباط تنگاتنگی با جهان‌بینی و معرفت‌شناسی دارد. همچنان که در نگاه توحیدی، توجه به عواقب عمل و روز جزا و

مأموریت پیامبران در سعادت انسان‌ها، انسان را به پیشگیری از اعمال زشت دعوت می‌کنند. به همین علت است که در سوره بقره آیه ۲۵۵ می‌فرماید: «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ» یا در آیه ۵۵ تغابن می‌فرماید: «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ». در فرهنگ اسلامی همه عالم در محضر خداوند است و هیچ چیز از او مخفی نمی‌ماند. هر شخصی نتیجه اعمال نیک و بد خود را در روز قیامت خواهد دید (زلزال، ۷-۸؛ بقره، ۲۸۶؛ طارق، ۸-۹؛ آل عمران، ۲۵). بنابراین چنانچه همه افراد براساس این الگو به جهان نگاه کنند، کمتر دچار معصیت، خطا و اشتباه می‌شوند و در واقع پیشگیری از وقوع اعمال نادرست اتفاق خواهد افتاد. به وسیله این قاعده عام می‌توان از بروز بسیاری از مشکلات اجتماعی جلوگیری کرد. این سخن حضرت نشان از اهمیت تربیت و هویت‌بخشی براساس قواعد پیشگیرانه دینی است؛ چراکه کم هزینه‌تر و پایدارتر از سایر شیوه‌ها است.

۳-۴. روش الگویی

از آغاز کودکی، انسان‌ها همواره سعی دارند با تقلید کردن یاد بگیرند و تجربه کسب کنند. این رفتار در کودکان به وضوح دیده می‌شود؛ اما به مرور زمان افراد الگوهایی را برای تقلید کردن انتخاب می‌کنند که دیگر مانند دوران کودکی ساده نیستند. شیوه الگویی یکی از بهترین و کارآمدترین شیوه‌ها برای اصلاح و تربیت فردی و اجتماعی است. دین مبین اسلام نیز به این شیوه توجه خاصی دارد. قرآن کریم از رسول مکرّم ﷺ و حضرت ابراهیم عليه السلام به عنوان بهترین الگو و اسوه بشر یاد می‌کند (احزاب، ۱۲ و متحنه، ۴).

در این شیوه به دلیل تأثیرپذیری مستقیم فرد از الگوی خود، بسیار مهم است که فرد الگو خود به بهترین رفتارها عادت کرده باشد و از هر نظر بتواند سرمشق خوبی باشد؛ بنابراین الگودهنده باید عمل‌کننده به اخلاق و اصول اسلامی باشد و با ارائه صحیح مسیر هویت‌بخشی، افراد را در پرورش روح و جان خود یاری رساند و در مقابله با لغزش‌ها و خطرات آنان را به‌درستی راهنمایی کند. در این خصوص حضرت علی عليه السلام فرمودند: «هر

کس که خودش را در منصب پیشوایی و رهبری مردم قرار داد، لازم است قبل از تعلیم دیگران، نفس خودش را اصلاح کند و باید تادیب لو به وسیله رفتارش، قبل از تادیب با زبانش باشد. کسی که معلم و تادیب کننده دیگران» (نهج البلاغه، حکمت ۷۳).

بنابر آنچه گذشت اگرچه ارائه الگو برای تربیت، بهترین راه عملی برای پرورش و تربیت اخلاقی و اجتماعی است، باید توجه داشت که الگودهنده در این امر قبل از دیگران، خود باید پیرو کامل ترین و بهترین الگوها باشد تا دیگران نیز به او اعتماد کرده و الگوی رفتاری وی را تقلید کنند؛ البته گفتنی است تقلید کورکورانه هرگز مناسب هویت بخشی دینی نیست، بلکه باید در الگوی دینی به افراد بصیرت و آگاهی بخشید و افراد براساس اطلاعات صحیح الگوی خود را انتخاب کنند.

از آنجاکه کمال گرایی در ذات همه انسانها مشترک است، انسانها همواره تلاش می کنند تا خود را با الگویی که کامل تر است، شبیه سازند (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۵، ص ۴۱۹). این روش به دلیل اشتراک ذاتی که در کمال طلبی همه انسانها وجود دارد، یکی از عمومی ترین و متقن ترین شیوه های هویت بخشی اسلامی است.

البته شیوه الگویی در قرآن کریم تنها به معرفی اسوه ها ختم نمی شود، بلکه خداوند متعال با ذکر بسیاری از سرگذشتها، داستانها و توصیفها به دنبال ذکر پیامدهای خوب و بد اعمال انسان بوده است تا او بتواند بهترین الگو و شیوه را برای زندگی خویش انتخاب کند (برای نمونه ر.ک: یوسف، ۲۲؛ آل عمران، ۴۲؛ انفال، ۵۴؛ قصص، ۷۶). عینیت بخشی به سرگذشتها می تواند شرایط پذیرش و همسان سازی را برای انسانها مساعدت تر و آنان را بهتر اقناع کند.

در آیات قرآن کریم، اعمال، باورها و افکار گذشتگان صرف آنکه مدت های مورد عمل دیگران قرار گرفته شده است، مورد قبول نبوده است. همان گونه که تعلق به گذشته داشتن به صورت صرف نیز نمی تواند دلیل طرد افکار پیشینیان باشد. آنچه ملاک قبول یا رد این افکار است؛ انطباق یا عدم انطباق آن بر حق مداری و علم حقیقی (مأئده، ۱۰۴) و برهان های عقلی (بقره، ۱۷۰) است.

منع قرآن از تقلید کورکورانه تنها منحصر در موارد بالا نیست، پیروی از قدرتمندان نیز مانع تفکر است. این مطلب در آیات ۹۶ و ۹۷ سوره هود آمده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، صص ۵۶۹-۵۷۱)؛ بنابراین براساس تعالیم اسلامی تنها انتخاب الگو سبب بهره‌مندی از ثمرات هویت‌بخشی نخواهد بود، بلکه توجه به ویژگی‌های الگو و انتخاب آگاهانه و خردمندانه آن بسیار اهمیت دارد. انتخاب الگو با توجه به شناخت عمیق میزان اثربخشی آن الگو را بیشتر و آن را پایدارتر خواهد کرد؛ پس هویت‌بخشی دینی مستلزم توجه به زمینه‌ها و بستر مناسب و استفاده از شیوه‌های صحیح از جمله پیشگیری و توجه به الگوی خردمندانه است.

۵. ثمرات نهادینه‌شدن هویت دینی

از آنجایی که هویت فرایندی چندلایه است، این پیچیدگی زندگی انسان را بعد فرد تا جهانی تحت شعاع خود قرار می‌دهد. درحقیقت لایه سطحی و ابتدای آن، با تجارب شخصی و فردی در انسان شکل می‌گیرد. در مرحله بعد در اثر تعامل با اقسام گروه‌ها، قوم، قبیله و محله سطح دوم هویت یا همان هویت گروهی، قومی صورت می‌پذیرد. در مرحله سوم هویت ملی که ناشی از تعلق فرد به یک کشور یا یک ملت است، اتفاق می‌افتد. در دنیای مدرن این سطح از هویت اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا حلقه اتصال هویت‌های خاص و ابتدایی با هویت‌های عام و فراملی است. در سطح چهارم می‌توان از هویت فراملی نام برد. در این سطح، عوامل و ارزش‌هایی مانند دین مطرح شده که معمولاً آنها را نمی‌توان در یک کشور یا ملت خاص محدود کرد (کمالی اردکانی، ۱۳۸۳، ص ۱۱۲).

توجه به این نکته حائز اهمیت است که از مباحث مطرح در مطالعات اجتماعی، توجه به ثمرات و کارکرد مسائل گوناگون و مطرح در آن زمینه است. با توجه به همگانی بودن گرایش به مسائل دینی و معنویت و از سوی دیگر فراگیری معارف اسلامی به‌عنوان قانونی جامع در مسیر تکامل و سعادت بشری، پرداختن به کارکردها و ثمرات نهادینه‌شدن هویت دینی در ابعاد مختلف لازم و ضروری است. با توجه به مجال

اندک این اثر به مهم‌ترین ثمرات نهادینه‌شدن هویت دینی اشاره می‌گردد که عبارت‌انداز:

۵-۱. ثمرات درونی - فردی

دین امری فردی اما با کارکردهای وسیع اجتماعی است که دیگر تنها در بُعد فردی محدود نگشته است؛ از این رو هویت دینی نیز در هر دو بُعد دارای کارکردهای متفاوتی است. قرآن کریم و روایات معصومان علیهم‌السلام توجه خاصی به پرورش بُعد فردی انسان داشته‌اند و همواره به جایگاه دعا، نیایش و اقسام گوناگون عبادت، دوری از غفلت و مانند آن تأکید دارند. در این بُعد، شخص دیندار با ارتباط خاص و ویژه‌ای که با خالق شکل می‌دهد، درحقیقت به ساخت بُعدی از ابعاد خود نائل می‌شود که می‌تواند در بسیاری از شئون زندگی او تأثیر مستقیمی داشته باشد. مهم‌ترین ثمرات توجه به بُعد هویت دینی عبارت‌اند از:

۵-۱-۱. شخصیت‌سازی و معنابخشی به زندگی

امونز معتقد است افراد دیندار اغلب شخصیت منسجم‌تری نسبت به دیگران دارند و حتی ارتباطات سالم‌تری را شکل داده و ادامه می‌دهند. او بر این باور است که افزایش انسجام شخصیت به این دلیل است که افزایش تعهد دینی می‌تواند تعارض‌های درونی را حل کند (سی و تامسون، ۱۳۸۸، ص ۱۰۲).

هویت‌سازی و توجه به ابعاد گوناگون آن به‌ویژه در سنین نوجوانی و جوانی می‌تواند تأثیر چشمگیری در ادامه زندگی افراد داشته باشد. جوان برای آزمودن شیوه‌های گوناگون زندگی به تکاپو می‌افتد. همین تلاش، آنان را وادار می‌کند که پس از آزمایش الگوها، بهترین ارزش‌ها و نگرش‌ها را برگزینند. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: جوان، در حال تکوین هویت جدید خود است و مایل است شخصیت جدید او به رسمیت شناخته شود» (خامنه‌ای، ۱۳۷۹).

جوان اگر بنیان‌های محکم پیدا نکند، به هویتی ثابت نمی‌رسد، بلکه حقیقت خویش

را از یاد می‌برد، چنان‌که امام علی علیه السلام نیز به او هشدار می‌دهد که پیش از هر چیز، به فکر خودشناسی باشد: «در عجبم از کسی که در جستجوی گمشده‌اش برمی‌آید، حال آنکه خود را گم کرده و در جستجوی آن نیست» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۴۶۰). ایشان در جای دیگر، راه برخورداری از هویت را شناخت موقعیت خویش در هستی و آگاهی از مبدأ و معاد می‌داند و می‌فرماید: «خدا رحمت کند کسی را که می‌داند از کجا آمده است، در کجا هست و به کجا می‌رود» (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۱۱۶). پس از این دوره سخت و دستیابی به هویت صحیح، احساسی آرامش‌بخش و ارزشمند و اعتمادآفرین در شخص پدید می‌آید. در این حال، او دیگر احساس تنهایی نمی‌کند و خود را جزئی هدفمند از عالم هستی می‌بیند و برای «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا» (مؤمن، ۱۱۵) پاسخی در خور خواهد داشت.

شخصیت در نگرش دانشمندان اسلامی، ارتباط مستحکمی با انسان‌شناسی قرآنی دارد. خداوند متعال در خصوص شخصیت انسان می‌فرماید: «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ» (اسراء، ۸۴) شاکله به معنای مسیر، طریقت و مذهب است (طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۱۴، ص ۱۹۸). به‌رحال آیه کریمه عمل انسان را مترتب بر شاکله او دانسته است؛ به این معنا که عمل هر چه باشد، مناسب با اخلاق آدمی است؛ چنان‌که می‌گویند: «از کوزه همان برون تراود که در او است». پس شاکله نسبت به عمل، نظیر روح جاری در بدن است که بدن با اعضا و اعمال خود آن را مجسم می‌کند و معنویات او را نشان می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ص ۲۶۲)؛ بنابراین شخصیت یا شاکله، مقتضی رفتار، افکار و گفتار است که اعمال انسان را در جهت خاص شکل می‌دهد. شاکله عامل تعیین‌کننده رفتار است و همانند قیدوبندی است که حرکات و سکنات فرد را مشخص می‌سازد و مانند طریق است که سمت و سوی حرکت آدمی را در زندگی معین می‌کند.

افرادی که دارای شخصیت سالم‌اند، معتقدند بیهوده آفریده نشده‌اند (ذاریات، ۵۶) و زندگی بدون هدف، بی‌معنا است. به اعتقاد آنان بازگشت همه انسان‌ها به سوی خدا است (بقره، ۱۵۶). مبدأ و منتهای هستی برای او روشن است. هدف آفرینش انسان، رسیدن به مقام خلیفه‌الهی است (بقره، ۳۰). منظور از خلیفه‌الهی، به‌فعلیت رسیدن صفات انسانی و

مورد رضایت خدای متعال در انسان است. این صفات از طریق مجاهدت (بقره، ۲۰۸؛ مائده، ۳۵؛ توبه، ۲۰؛ عنکبوت، ۶۹) تصفیه، تزکیه (شمس، ۹ و ۱۰) و عبودیت (هود، ۲۶) به فعلیت می‌رسند. یک شخصیت بالنده از نظر قرآن کریم، برای رسیدن به بالندگی و شکوفایی استعداد خود، از هیچ تلاشی دریغ نمی‌ورزد (بقره، ۲۸۶؛ نجم، ۳۹). او پیوسته در حال تلاش است و به هیچ حدی اکتفا نمی‌کند؛ زیرا می‌داند آدمی استعدادی بی‌نهایت دارد. چنین انسانی در نگاه قرآنی در بالاترین حالت آرامش (رعدف ۲۸) می‌تواند به خود شکوفایی برسد.

همین انسان از چنان هویت و شخصیتی برخوردار خواهد بود که اگر در مسیر زندگی با ناملایماتی مواجه گردد، نه تنها ناامید نمی‌شود، بلکه براساس بینش و جهان‌بینی که دارد با تلاش مجدد شروع به فعالیت خواهد کرد؛ چرا که امام علی علیه السلام فرمودند: «هرگاه مسلمان در تنگنا قرار گرفت، نباید از خداوند شکایت کند، بلکه باید به پروردگارش که زمام امور و تدبیر آنها به دست او است، شکایت کند» (نهج البلاغه، نامه ۴۵). نیز فرمودند: «کسی که بی‌تابی می‌کند، مصیبتش بزرگ‌تر می‌گردد» (تمیمی‌آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۵۶۲). به آنچه خدای متعال تقدیر کرده، راضی است؛ در نتیجه به حسرت، حسد و اضطراب دچار نمی‌شود و به دنیا واقع‌بینانه می‌نگرد. خشوع در برابر خداوند و مردم، منش همیشگی چنین انسانی است (آل‌عمران، ۱۹۹؛ انبیاء، ۲۰؛ بقره، ۴۵).

یکی از روشن‌ترین دلایل پذیرش دیدگاه‌های دینی از سوی مردم، احساسات خوشایند و معناداری است که دین به زندگی آنان اعطا کرده است. دین تقریباً بیش از همه آداب و سنن دیگر، چشم‌اندازی وسیع‌تر درباره زندگی انسان فراهم می‌آورد و این‌گونه سبب امیددادن و کسب آرامش بیشتر می‌شود (سی و تامسون، ۱۳۸۸، ص ۱۰۴)؛ پس شخصیتی که در سایه نهادینه‌شدن هویت‌دینی و جهان‌بینی اسلامی رشد می‌کند، در هر مرحله از زندگی تبلور تازه‌ای می‌یابد و ثمرات این هویت را خواهد دید. هدفمندی و معنابخشی زندگی که در اثر تثبیت هویت به‌ویژه هویت‌دینی در انسان‌ها به وجود می‌آید، می‌تواند تنظیم‌کننده بسیاری از تعاملات اجتماعی اشخاص باشد.

۵-۲. ثمرات بیرونی-اجتماعی

براساس مطالعات انجام شده روشن می‌گردد دین از طریق ایجاد و تقویت نگرشی خاص به جهان و انسان‌ها، در برآورده شدن نیازهای روحی، معنوی و ارتقای زندگی اجتماعی انسان نقش بسزایی داشته است. هویت دینی می‌تواند با کارکردهای انگیزشی و بینشی موجب انسجام گروهی گردد و با مشارک عمومی و همگانی به صورت مراسم‌ها و آیین‌های مذهبی سبب تقویت دلبستگی و ارتقا هویت جمعی شود (رنجبر و ستوده، ۱۳۸۰، ص ۱۴۱)؛ چرا که هویت دینی از مهم‌ترین عناصر ایجادکننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جوامع است (کلانتری، عزیزی و زاهدانی، ۱۳۸۸، ص ۱۳۰).

استقرار هویت دینی در فرد دیندار ثمرات متعددی را به نمایش می‌گذارد؛ اما یکی از مهم‌ترین توقعات دین از فرد دیندار آن است که به صورت ویژه به بُعد درونی و نمود خارجی رفتار خویش توجه کند؛ به این معنا که در دین مبین اسلام همواره ایمان (بُعد درونی هویت دینی) به تنهایی کافی نبوده، بلکه این مسئله همواره در کنار عمل صالح (بُعد خارجی) باارزش معرفی شده است. این ارتباط به این معنا است که در تبیین هویت فرد دیندار تنها موفقیت در یک بُعد کافی نیست و انسان سعادت‌مند کسی است که در هر دو بُعد درونی و بیرونی بتواند در جهت رضای خدا گام بردارد. از آنجاکه توجه به ایمان و تأکید فراوان بر اهمیت این موضوع در آیات و روایات بسیاری آمده است و بیشتر دارای ثمرات اخلاقی و معنوی است از ذکر مفصل این ثمرات در این مقال صرف‌نظر می‌کنیم تا به ثمرات کاربردی و عملی، تلفیق این دو بُعد مهم در هویت دینی اشاره شود که عبارت‌اند از:

۵-۲-۱. حمایت اجتماعی

دین از طریق اتصالی که شخص با قدرت متعالی جهان برقرار می‌سازد، اعتمادی را در او به وجود می‌آورد که از هیچ منبع دیگری قابل دریافت نیست. دین کمک می‌کند تا هر فرد متدین، قدرت و رضایت خاطر بیشتری داشته باشد. این افراد اغلب در مصائب زندگی کمتر شکایت می‌کنند و تاب‌آوری بیشتری دارند و کیفیت زندگی و امید به

زندگی بهتری را تجربه خواهند کرد. این افراد اغلب برای نجات و رستگاری برنامه عملی مطرح می کنند و درصدد هستند به همگان و هم کیشان خود در این مسیر آرمانی کمک رسانی کنند (ارزانی و باصری، ۱۳۹۴، ص ۳۷).

حمایت اجتماعی یکی از قوی ترین پیش بینی کننده های سلامت روان و سلامت معنوی است؛ از این رو بر اساس تحقیقاتی که خارج از کشور انجام شده است، «شرکت در فعالیت های کلیسا، همراه با جمعیتی از افراد هم عقیده باید منبعی از رضایت باشد. همراه بودن با افراد دیگر در یک بافت دینی حمایتگر و یاری رسان، می تواند عامل مهمی برای سلامت جسمی باشد» (سی و تامسون، ۱۳۸۸، ص ۱۰۸).

به عقیده دورکیم یکی از عوامل مؤثر بر هویت دینی افراد، شرکت در مناسک مذهبی است. برگزاری این مناسک تجمع مردمی را به دنبال دارد که دارای ارزش ها و باورهای مشترکی هستند. این تجمع انسجام و اتحاد مؤمنان را به ارمغان می آورد. غالباً این گونه دورهمی ها احساسات مشترک و هم جهت مشارکت کنندگان را همراه می کند (دورکیم، ۱۳۸۳، ص ۱۶۵).

تأکید دورکیم بر دین و مسائل مرتبط با آن نه به عنوان مقوله فردی، بلکه مقوله ای اجتماعی است. دین یک نظام یکپارچه عقاید و اعمال مربوط به امور قدسی است. آیین های دینی و مذهبی، از طریق تحمل امور گوناگون، قدرت خویشنداری را در افراد بالا می برند. از طریق مراسم های خاص، میراث در گروه ها ابقا و اجرا می شوند و به صورت ارزش های پایدار به نسل های آینده منتقل می شوند. در نهایت امور دینی با برانگیختن احساس خوشبختی، اطمینان به حقانیت و... در مؤمنان، حس ناامنی و ناکامی را از آنان دور می کند (دورکیم، ۱۳۸۳، صص ۱۵-۴۰).

البته گفتنی است محدوده حمایت های اجتماعی در دیدگاه اسلامی عمومی است و تنها منحصر در اعضای خانواده یا گروه های خاص نمی گردد. این احساس ضروری هر گاه در مورد انسان به انحراف کشیده شود، منشأ بسیاری از اختلافات، درگیری ها، کشمکش ها و جنگ های کوچک و بزرگ شده و تعصبات قومی، قبیله ای و مذهبی را به وجود آورده است. رسول خدا ﷺ در این مورد می فرماید: «هر کس در دلش به اندازه

دانه خردلی تعصب باشد، خدا او را در روز قیامت با اعراب جاهلیت مبعوث خواهد کرد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۳۰۸).

در سوره فتح آیه ۲۶ خداوند صف آرایی مشرکان را در برابر مسلمان به تصویر می کشد و صحنه ای از حمیت جاهلانه را به نمایش می گذارد؛ قومی که در پی حمایت از نظام بت پرستی و سرمایه دارانی همچون ابوسفیان و ابوجهل گرد هم آمده اند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۲، ص ۹۷).

از سوی دیگر پیشوایان دینی یکی از علل اساسی حرکت و قیام اجتماعی خود را فریادرسی و کمک به دیگران بیان کرده اند (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۴۰۹). در تعالیم اسلام بر رفع گرفتاری برادر مؤمن تأکید شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۲۸۵). قرض دادن به مؤمن نیز تا حد قرض دادن به خدا، بزرگ شمرده شده و خداوند به چند برابر شدن آن وعده داده است (بقره، ۲۷۶). پیامبر گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمودند: «کسی که بدهکار تهی دستی را مهلت دهد، برای او بر خدا است که به اندازه طلب خود، هر روز به اندازه آن قرض، پاداش صدقه به او بدهد تا آن هنگام که طلبش را پرداخت کند» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۸، ص ۳۶۸)؛ البته حمایت های مالی فقط مربوط به شرایط سخت نیست. میهمان کردن مؤمن و هدیه دادن به او بسیار باارزش است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۲۸۶) و مختص افراد نیازمند نیست. این عمل، نوعی حمایت عاطفی است و دست کم برای ساعتی به فرد آرامش می بخشد.

اسلام ساکن، تک تک افراد جامعه اسلامی را مخاطب قرار می دهد و به حمایت از یکدیگر فرامی خواند و با تشریح وظایف و تکالیف فردی، تک تک مسلمانان را به پشتیبانی از نیازمندان مکلف می کند؛ البته اسلام به این موضوع، تنها به دیده پدیده ای اقتصادی و اجتماعی صرف نمی نگرد، بلکه هدف او این است که انسان را بسازد و او را طوری تربیت کند که در همه حال متوجه کمال انسانی خود باشد (عباس نژاد، ۱۳۸۴، ص ۱۱۲)؛ چراکه قرآن شریف از یک سو به اشتراک در خلقت انسان ها اشاره می کند و توجه می دهد (حجرات، ۱۳)، از سوی دیگر اعلام می کند «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ» (حجرات، ۱۰) و الفت و رابطه برادرانه میان آنان از مواهب الهی است

(آل عمران، ۱۰۳). از نظر قرآن، جامعه اسلامی از نوعی یکپارچگی اجتماعی بر مبنای اخوت برخوردار است و آحاد این جامعه دارای پیوندهای تکوینی و تشریحی هستند و رابطه بین آنها باید براساس محبت، مودت (مریم، ۹۶)، اخوت و رحمت (فتح، ۲۹) باشد. براساس این تربیت و هویتی دینی در انسان‌ها به وجود خواهد آمد که محور اتحاد و همبستگی افراد جامعه خواهد بود؛ بنابراین تمامی اقشار جامعه از حمایتی برخوردار خواهند بود که گویا تمامی آنها اعضا خانواده‌ای هستند که در برابر یکدیگر احساس مسئولیت می‌کنند. به همین دلیل در تعالیم اسلامی حمایتگری تنها در مقابل خویشاوندان معنا نمی‌گردد.

۵-۲-۲. کارآمدی اجتماعی و تاب‌آوری

ثمربخشی و کارآمدی اجتماعی می‌تواند در سودرسانی به دیگران نیز خود را به نمایش بگذارد (سی و تامسون، ۱۳۸۸، ص ۱۰۴). افراد راهکارهای گسترده‌ای برای مقابله با تنش‌های روانی و مشکلات زندگی دارند؛ برای نمونه احساس معنای مبتنی بر دین، می‌تواند به چند صورت کمک‌کننده باشد؛ مانند امیدوار ساختن، ارائه دلیل برای عوامل تنش‌زای غیرمنتظره و ناخواسته. انواع روش‌های کنار آمدن دینی به دو شکل کنار آمدن شخصی (مانند ایمان و دعا) و کنار آمدن اجتماعی (مانند: شرکت فعال‌تر در کلیسا) قابل طرح است (Pargament, 1998, p. 714).

تعالیم دین اسلام مملو از دستورهایی است که انسان را در برابر مصائب و مشکلات تشویق به صبر و شکیبایی می‌کند. در فرهنگ دینی، انسان در زندگی خود با نقص در اموال، اولاد (انفال، ۲۸)، سلامتی، انسان‌های دیگر (فرقان، ۲۰) و مانند آن مورد آزمایش می‌شود. ابتلا و آزمایش الهی به‌عنوان سنتی ثابت در زندگی همگان وجود دارد؛ پس براساس این دیدگاه فرد مؤمن به جای جزع و بی‌تابی، نگاهی عمیق به فلسفه زندگی، بینش و نگرشی عقلانی و براساس باورهای قلبی خواهد یافت که او را روز به روز در برابر مصائب مقاوم‌تر خواهد کرد.

از نظر قرآن، صبر و شکیبایی بر مصائب نشانه قدرت انسان است (آل عمران، ۱۸۶) که

سبب شکوفایی استعدادهای انسان می‌شود. همچنان که حضرت علی علیه السلام فرمودند: «ارزش‌ها و مقام‌های عالی در پرتو صبر به دست می‌آید» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۸۴). دستور به سرلوحه قرارداد صبر در زندگی در آیات متعددی آمده است (رک: بقره، ۱۳۵ و هود، ۱۱۵). «وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ» (بقره، ۴۵).

مصادیق و الگوهای عینی که متون دینی، آنها را برای مؤمنان مثال می‌زنند و به آنها توجه دارد - مانند داستان پیامبرانی چون حضرت یعقوب علیه السلام، زندگی ائمه اطهار علیهم السلام و سیره عملی آنان در برخورد با مشکلات، مثل حضرت زینب علیها السلام - در حقیقت مسیری از بُعد اعتقادی تا پیامدی است. همچنین آموزه‌های اسلامی توجه خاصی به حفظ اعتدال در بین قوای مختلف بشر دارند (شمس، ۷). انسان متعالی که براساس مباحث دینی دارای هویتی تثبیت شده باشد، انسانی منصف، عادل، قانون‌مدار و متخلق به اوصاف نیک اخلاقی است. عفو، گذشت و مدارا از مهم‌ترین نتایج حضور چنین انسانی در جامعه است که نمونه عینی زندگی با سبک اسلامی خواهد بود.

۵-۲-۳. سبک زندگی اسلامی و هویت‌بخشی

بی‌شک مسئولیت تأمین نیازهای جسمی، روحی و روانی افراد در وهله اول بر عهده خانواده است؛ چراکه خانواده سرچشمه اصلی عواطف، توسعه شخصیت و القای ارزش‌ها است. همگامی افراد خانواده با اصول دینی اخلاقی، شخصیت و هویت فرزندان آنان را شکل می‌دهد.

ارتباط تنگاتنگ مسائل دینی با موضوع تعلیم و تربیت یکی از اصول مهم در نظام آموزشی هر جامعه است؛ چراکه عوامل اجتماعی متعدد و نهادهای اجتماعی فراوانی بر فرایند تربیت مؤثرند و طیف وسیعی از نهادها، سازمان‌ها و گروه‌های غیررسمی و رسمی فعال در جامعه را دربرمی‌گیرند. گروه‌های دوستان، مدرسه، گروه‌های اجتماعی و سیاسی... از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی هستند.

از نظر جامعه‌شناسان، اجتماعی شدن به معنی هم‌نوایی فرد با هنجارها برای سازگاری و هماهنگی با دیگران است. از آنجا که هویت افراد در جامعه شکل می‌گیرد، بر همین

مبنا، تربیت اجتماعی به معنی سازکارشدن افراد جامعه با معیارهای خاص آن جامعه است تا بتوانند در اجتماع شرکت مؤثر و فعالی داشته باشند (بهشتی و افخمی اردکانی، ۱۳۸۶). از مجموع آیات و روایات روشن می‌گردد بر اساس تعالیم اسلامی، انسان‌ها با ویژگی‌های بنیادینی مانند فطرت، کرامت، آزادی، مانند عضوی از جامعه تلقی می‌شوند. بنابر تحقیقات جامعه‌شناسان و روان‌شناسان، هویت‌یابی دینی در صورتی رخ می‌دهد که نظام اجتماعی از طریق نهادهای مانند خانواده، رسانه‌های جمعی، گروه‌های همسالان، محیط آموزشی، زمینه‌های لازم را برای کسب هویت افراد را فراهم کند. بنابراین گرایش به مسائل اجتماعی و شکوفایی استعدادها انسان در بستر اجتماعی، ریشه در آفرینش او دارد (حجرات، ۱۳). درحقیقت هریک از افراد جامعه با هر نژاد، قومیت و زبانی عضوی از پیکره اصلی جامعه به شمار می‌آیند که دارای حقوقی در برابر هم هستند. توجه به مسائل اجتماعی و ارتباطی در قرآن به این منظور است تا بین انسان‌ها همبستگی، اتحاد و صمیمیت به وجود آورد. در این صورت است که افراد باید به امور جامعه اهتمام داشت باشند، انصاف و عدالت را سرلوحه کار خود قرار دهند، در انجام امور با یکدیگر همکاری کنند و در ارتباطات خود مهرورزی را سرلوحه کار خود قرار دهند.

لزوم همکاری و تلاش برای رفع گرفتاری هم‌نوعان، حاکی از این است که اسلام به پیوندهای اجتماعی اهمیت بسیار می‌دهد. تأکید بر مناسکی مانند نماز جماعت، حج و دعا به صورت گروهی و توصیه به زیستن در میان مردم و نفی گوشه‌گیری (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۰، ص ۵۲۴)، تنها گوشه‌ای از تعالیم اسلامی است تا مسلمانان از احوال هم با خبر باشند.

اسلام بهترین انسان را کسی می‌داند که بیشتر به مردم نفع برساند؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام به نقل از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ وَ مَنْ يَسْمَعُ رَجُلًا ينادِي يَا لَلْمُسْلِمِينَ فَلَمْ يَجِبْهُ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ؛ کسی که به نیاز و فریاد کمک‌خواهی دیگران بی‌اعتنا باشد، از جرگه مسلمانان واقعی خارج است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱، ص ۳۳۹). در این حدیث دو نکته ظریف وجود دارد: اول لفظ اهتمام است

که صرفاً بی‌اعتنابودن معنا نمی‌دهد، بلکه باید در مورد مشکلات و گرفتاری‌های دیگران دغدغه داشته باشد. دوم کلمه «رجلا» است که عمومیت دارد و غیرمسلمان را نیز دربرمی‌گیرد. در روایتی که نقل شد، ضمن تلاش برای آموزش و ایجاد نگرش، نوعی برانگیختگی عاطفی نیز وجود دارد. تعبیر «فلیس بمسلم» برای مؤمنان بسیار معنادار و تحریک‌کننده است.

از نظر اسلام، مسلمانان باید در مورد امور مسلمانان و نیازها و گرفتاری‌های آنان دغدغه خاطر داشته باشد؛ بنابراین داشتن هویت دینی می‌تواند روحیه انسجام و حمایت بین تک تک افراد جامعه را بیش از پیش تقویت کند و به‌عنوان یک کارکرد مهم اجتماعی از ثمرات وسیع آن بهره‌مند گردید.

نتیجه‌گیری

از آنچه گذشت روشن می‌گردد هویت دینی و مسائل مرتبط با دینداری در نظریه‌های علوم اجتماعی همواره مورد توجه بوده‌اند. در مبحث هویت دینی، برخورداری از تعالیم دینی که در یک جامعه مورد توجه قرار دارد، می‌تواند راهگشای بسیاری از مسائل باشد؛ چراکه در جوامع کنونی، دین و مذهب همچنان در تمام ابعاد خود به‌عنوان منبعی مهم برای هویت و معنابخشی به زندگی به شمار می‌رود. هویت دینی براساس دید نسبی‌گرایانه با توجه به اتفاق‌های اطراف فرد شکل می‌گیرد. این هویت با عناصر اجتماعی - فرهنگی ارتباط عمیقی دارد. درحقیقت هویت دینی از میزان شناخت فرد از تعلق و ارتباطش به دینی خاص خبر می‌دهد.

از آنجایی که مبحث هویت دینی موضوعی گسترده و کاربردی است، شناخت شیوه‌های نهادینه‌سازی هویت دینی بلکه به‌عنوان تثبیت‌کننده هویت دینی مد نظر قرار گرفته است؛ چراکه تا هویت دینی در فرد شکل نگیرد و در او تثبیت نشود، نمی‌توان از ثمرات و کارکردهای آن صحبت کرد؛ به همین دلیل به شیوه بسترسازی یا زمینه‌سازی، روش پیشگیری و روش الگویی به‌عنوان راه‌هایی برای تقویت بُعد اعتقادی و تثبیت هویت دینی اشاره شده است؛ چراکه در تربیت صحیح و گام‌به‌گام این سه مرحله بسیار

حائز اهمیت است؛ پس زمینه‌سازی و بسترسازی با توجه به شرایط و احوال افراد، یکی از مهم‌ترین شیوه‌های هویت‌بخشی و تثبیت آن از نظر تربیتی است. پیشگیری در حیطه‌های اخلاقی، عقیدتی و اجتماعی که سبب کاهش زمینه‌های ارتکاب به معاصی و خطا شود و استفاده از شیوه الگویی صحیح می‌تواند فرد را به بهترین رفتارها عادت دهد. توجه به سرگذشت‌ها، داستان‌ها، توصیف‌هایی قرآن کریم و دوری از تقلید کورکورانه کمک شایانی به این بُعد می‌کنند.

هویت دینی چنانچه در فردی استقرار داشته باشد، می‌تواند بر شخصیت‌سازی و معنابخشی به زندگی و دستیابی به هویت صحیح، احساسی آرامش‌بخش و اعتمادآفرینی در شخص منجر گردد. در این حال، انسان دیگر احساس تنهایی نمی‌کند و خود را جزئی هدفمند از عالم هستی می‌بیند. اگر همین فرد در مسیر زندگی با ناملایماتی مواجه گردد، نه تنها ناامید و افسرده نمی‌گردد، بلکه براساس بینش و جهان‌بینی‌ای که دارد با تلاش مجدد شروع به فعالیت می‌کند.

در نگاه اسلامی مسلمان واقعی از هم‌نوعان و انسان‌های دیگر خواه هم‌مذهب با او باشند یا نباشند، حمایت اجتماعی می‌کند. اسلام تک‌تک مسلمانان را به پشتیبانی از یکدیگر مکلف می‌کند. این امر مختص افراد نیازمند نیست و به‌نوعی حمایت عاطفی است که به فرد آرامش می‌بخشد. از ثمرات اجتماعی هویت دینی آن است که شخص دارای کارآمدی اجتماعی و تاب‌آوری بالا خواهد شد. چنین انسانی منصف، عادل، قانون‌مدار و متخلق به اخلاق اسلامی است. نتایج حضور چنین انسانی در جامعه، نمونه عینی زندگی با سبک اسلامی براساس هویت دینی خواهد بود.

فهرست منابع

- * قرآن کریم. مترجم: مکارم شیرازی.
- * نهج البلاغه. مترجم: محمددشتی. قم: انتشارات مشهور.
۱. احمدی، حمید. (۱۳۹۰). بنیادهای هویت ملی ایرانی. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
  ۲. ارزانی، غلامحسین؛ و باصری، احمد. (۱۳۹۴). پیش‌بینی رضایت از زندگی با تأکید بر هویت دینی با قدرت تاب‌آوری و امید به زندگی در کارکنان یک واحد نظامی و انتظامی. فصلنامه روان‌شناسی نظامی، ۶(۲۴)، صص ۲۳-۳۳.
  ۳. اشرفی، ابوالفضل. (۱۳۷۷). بی‌هویتی اجتماعی و گرایش به غرب: بررسی عوامل اجتماعی- فرهنگی مؤثر بر گرایش نوجوانان به الگوهای فرهنگی غربی در تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم انسانی. دانشگاه تربیت مدرس.
  ۴. باریکانی، زهرا. (۱۳۸۵). تبیین هویت دینی دانش‌آموزان و بررسی ارتباط آن با محتوای کتب دینی و زندگی. پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد. دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.
  ۵. برگر، پیتل؛ و لاکمن، توماس. (۱۳۷۵). ساخت اجتماعی واقعیت (مترجم: فریرز مجیدی، چاپ اول). تهران: شرکت علمی فرهنگی.
  ۶. بهشتی، سعید؛ و افخمی ارکانی، محمدعلی. (۱۳۸۶). تبیین مبانی و اصول تربیت اجتماعی در نهج البلاغه. تربیت اسلامی، ۲(۴)، صص ۷-۳۹.
  ۷. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد. (۱۴۱۰ق). غرر الحکم و درر الکلم (چاپ دوم). قم: دارالکتب الاسلامی.
  ۸. جنکینز، ریچارد. (۱۳۸۱). هویت اجتماعی (مترجم: تورج یار احمدی، چاپ اول). تهران: نشر شیرازه.
  ۹. چیت‌ساز قمی، محمدجواد. (۱۳۸۳). گسست نسلی در ایران: افسانه یا واقعیت (چاپ اول). تهران: پژوهشکده علوم انسانی جهاد دانشگاهی.

۱۰. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة (چاپ اول). قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام.
۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۹). دیدار با جوانان. کیهان، ۱ اردیبهشت.
۱۲. دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۸۵). ماه مهرپرور (چاپ اول). تهران: دریا.
۱۳. دوران، بهزاد. (۱۳۸۷). هویت اجتماعی رویکردها و نظریات. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۴. دورکیم، امیل. (۱۳۸۳). صور بنیادی حیات دینی (مترجم: باقر بهام، چاپ اول). تهران: نشر مرکز.
۱۵. رنجبر، محمود؛ و ستوده، هدایت‌الله. (۱۳۸۰). مردم‌شناسی با تکیه بر فرهنگ مردم ایران. تهران: انتشارات دانش آفرین.
۱۶. سراج‌زاده، سیدحسین. (۱۳۸۴). چالش‌های دین و مدرنیته (چاپ اول). تهران: طرح نو.
۱۷. سی، ویلیام و تامسون (۱۳۸۸). بهزیستی از دیدگاه دین و روان‌شناسی (مترجم: مبین صالحی). مجله روان‌شناسی و دین، ۲(۲)، صص ۱۰۰-۱۲۰.
۱۸. شرقی، محمدرضا. (۱۳۸۵). جوان و بحران هویت. تهران: سروش.
۱۹. طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن (مترجم: موسوی همدانی، چاپ پنجم). قم: دفتر انتشارات اسلامی حوزه علمیه قم.
۲۰. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۶۰). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (چاپ اول). تهران: انتشارات فراهانی.
۲۱. عباس‌نژاد، محسن (۱۳۸۴). قرآن، روانشناسی و علوم تربیتی (چاپ اول). مشهد: بنیاد پژوهش‌های حوزه و دانشگاه.
۲۲. فیض کاشانی، ملامحسن. (۱۴۰۶ق). الوافی (چاپ اول). اصفهان: کتابخانه امیرالمؤمنین علیهم السلام.
۲۳. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (چاپ چهارم). تهران: الإسلامية.
۲۴. کلاتری، عبدالحسین؛ عزیزی، جلیل؛ و طاهد زاهدانی، سعید. (۱۳۸۸). هویت دینی و جوانان (نمونه آماری: جوانان شهر شیراز). فصلنامه تحقیقات فرهنگی، ۲(۶)، صص ۱۲۵-۱۴۱.
۲۵. کمالی اردکانی، علی‌اکبر. (۱۳۸۳). بحران هویت و عوامل تشدید آن در ایران رویکرد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی و ادبی به هویت و بحران هویت در ایران. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و اجتماعی.

۲۶. کمیجانی، امیرحسین؛ مظاهری، محمدعلی؛ حاتمی، جواد؛ شکری، امید و نجات، پگاه. (۱۳۹۳). سازمان‌یافتگی پارادایم گونه‌ی هویت‌دینی و مدرن در هویت نسل جوان. پژوهش‌های روان‌شناختی اجتماعی، ۴(۱۴)، صص ۱۲۷-۱۴۲.
۲۷. گنجی، محمد؛ نعمت‌اللهی، زهرا و طاهری، زهرا. (۱۳۸۹). رابطه هویت دینی و سرمایه اجتماعی در بین مردم شهر کاشان. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۱(۴)، صص ۱۲۳-۱۴۴.
۲۸. گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۸). تجدد و تشخص، جامعه و هویت شخصی در عصر جدید (مترجم: ناصر موفقیان). تهران: نشر نی.
۲۹. گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۳). چکیده آثار گیدنز (مترجم: حسن چاوشیان، چاپ اول). تهران: ققنوس.
۳۰. مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۷۷). جغرافیا و سیاست در فرایند نوین، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴۲(۲)، صص ۵۵-۷۰.
۳۱. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار (چاپ دوم). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۲. محدث نوری، حسین بن محمد. (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل (چاپ اول). قم: مؤسسه آل‌البتین ع.
۳۳. مرتضوی، سیدمحمد. (۱۳۷۵). اصول و روش‌های تربیتی در اسلام (چاپ اول). تهران: انتشارات امام محمد باقر ع.
۳۴. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه (چاپ اول). تهران: دارالکتب الإسلامیة.
۳۵. موسوی، محمد؛ و کلاتری، مونا. (۱۳۹۰). راهکارهای تقویت هویت اسلامی و هویت ملی از دیدگاه حضرت امام خمینی ع و مقام معظم رهبری، مطالعات قدرت نرم، ۲(۵)، صص ۷۱-۹۳.
36. Francis, J., & Robins, M., & Lewis, C., & Qaigly, A., & Whender, C. F. (2007). Religiosity and general health among undergraduate students. *A response to Counter, Cobb and Cannar.*, Vol. 6, No. 3, pp. 211-213.
37. Harrison Oppong, S. (2013). Religion and Identity. *American International Journal of Contemporary Research: 3(6)*, pp. 10-16.
38. Jacobson, Jeffrey, (1998). *Islam in Trasition: Muslim Perspectives*, London: Routledge.

39. Pargament, K. I.; Smith, B. W.; Koenig, H. G.; & Perez, L. M. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), pp. 710-724
40. Tajfel, H. (1978). *Interindividual behavior and Intergroup behavior*. London: Academic press.
41. Turner, J. & Hermalin, B. (2001). *Social Identity, Organization and leadership*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
42. Turner, J. (1998). *The Structure of Sociological theory* (6th Edition). Wadsworth.

References

* *Holy Quran.*

* *Nahj al-Balagha.*

1. Abbasnejad, M. (1384 AP). *Quran, Psychology and Educational Sciences* (1st ed.). Mashhad: Seminary and University Research Foundation. [In Persian].
2. Ahmadi, H. (1390 AP). *Foundations of Iranian National Identity*. Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies. [In Persian].
3. al-Hurr al-Amili (1409 AH). *Wasa'il al-Shia* (1st ed.). Qom: AlulBayt Foundation. [In Arabic].
4. al-Kulayni, M. (1407 AH). *Usul al-Kafi* (4th ed.). Tehran: Islamic. [In Arabic].
5. al-Tamimi, A. W. (1410 AH). *Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim* (2nd ed.). Qom: Islamic Library. [In Arabic].
6. Arzani, Gh. H., & Baseri, A. (1394 AP). Predicting life satisfaction with emphasis on religious identity. With resilience and life expectancy in the staff of a military and law enforcement unit. *Journal of Military Psychology*, 6(24), pp. 23-33. [In Persian].
7. Ashrafi, A. (1377 AP). *Social Anonymity and Tendency to the West: A Study of Socio-Cultural Factors Affecting Adolescents' Tendency to Western Cultural Patterns in Tehran* (Master's thesis, Faculty of Humanities). Tarbiat Modares University. [In Persian].
8. Barikani, Z. (1385 AP). *Explain students' religious identity and examine its relationship with the content of religious books and life* (Master's thesis, Faculty of Psychology and Educational Sciences). University of Tehran. [In Persian].
9. Beheshti, S., & Afkhami Arkani, M. A. (1386 AP). Explanation of the principles and principles of social education in Nahj al-Balagha. *Islamic Education*, 2(4), pp. 7-39. [In Persian].
10. Berger, P., & Lockman, Th. (1375 AP). *Social construction of reality* (F. Majidi, Trans., 1st ed.). Tehran: Cultural Scientific Company. [In Persian].
11. Chitasaz Qomi, M. J. (1383 AP). *Generation Break in Iran: Myth or Reality* (1st ed.). Tehran: Jahad Daneshgahi Humanities Research Institute. [In Persian].

12. Delshad Tehrani, M. (1385 AP). *Mah-e Mehrparvar* (1st ed.). Tehran: Darya. [In Persian].
13. Doran, B. (1387 AP). *Social identity approaches and theories*. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
14. Durkheim, E. (1383 AP). *The Elementary Forms of the Religious Life* (B. Paham, Trans., 1st ed.). Tehran: Markaz Publication. [In Persian].
15. Feyz Kashani, M. (1406 AH). *al-Wafi* (1st ed.). Isfahan: Amir al-Momenin Library (PBUH). [In Arabic].
16. Francis, J., Robins, M., Lewis, C., Qaigly, A., & Whender, C. F. (2007). Religiosity and general health among undergraduate students. *A response to Counter, Cobb and Cannar*, 6(3), pp. 211-213.
17. Ganji, M., Ne'matullah, Z., & Taheri, Z. (1389 AP). The relationship between religious identity and social capital among the people of Kashan. *Applied Sociology*, 21(4), pp. 123-144.
18. Giddens, A. (1378 AP). *Modernity and self - Identity: Self and society in the late modern age* (N. Mofaqiyan, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian].
19. Giddens, A. (1383 AP). *Abstract of Giddens' works* (H. ChavoshiYan, Trans., 1st ed.). Tehran: Qoqnoos. [In Persian].
20. Harrison Oppong, S. (2013). Religion and Identity. *American International Journal of Contemporary Research*, 3(6), pp. 10-16.
21. Jacobson, J. (1998). *Islam in Trasiotion: Muslim Perspectives*. London: Routledge.
22. Jenkins, R. (1381 AP). *Social Identity* (T. Yar Ahmadi, Trans., 1st Ed.). Tehran: Shirazeh Publishing. [In Persian].
23. Kalantari, A. H., Azizi, J., & Tahed Zahedani, S. (1388 AP). Religious identity and youth (statistical sample: youth of Shiraz). *Journal of Iranian Cultural Research*, 2(6), pp. 125-141. [In Persian].
24. Kamali Ardakani, A. A. (1383 AP). *Identity crisis and its aggravating factors in Iran Political, social, cultural and literary approach to identity and identity crisis in Iran*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
25. Khamenei, S. A. (1379 AP, Ordibehesht). *Meet the youth*. Kayhan. [In Persian].

26. Komijani, A. H., Mazaheri, M. A., Hatami, J., Shokri, O., & Nejat, P. (1393 AP). Organization of the paradigm of a kind of religious and modern identity in the identity of the young generation. *Social Psychological Research*, 4(14), pp. 127-142.
27. Majlesi, M. B. (1403 AH). *Bihar al-Anwar* (2nd ed.). Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic].
28. Makarem Shirazi, Nasser. (1374 AP). *Tafsir Nemooneh* (1st ed.). Tehran: Islamic Books House. [In Persian].
29. Mortazavi, S. M. (1375 AP). *Principles and methods of education in Islam* (1st ed.). Tehran: Imam Mohammad Baqer (PBUH) Publications. [In Persian].
30. Mousavi, M., & Kalantari, M. (1390 AP). Strategies for Strengthening Islamic Identity and National Identity from the Perspective of Imam Khomeini (Rh) and the Supreme Leader, *Soft Power*, 2(5), pp. 71-93. [In Persian].
31. Muhaddith Nuri, H. (1408 AH). *Mustadrak al-Wasa'il wa Mustanbat al-Masa'il* (1st ed.). Qom: Aal al-Bayt Foundation. [In Arabic].
32. Mujtahedzadeh, P. (1377 AP). Geography and Politics in the New Process, *Law and Political Science*, 42(2), pp. 55-70. [In Persian].
33. Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. M. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), pp. 710-724.
34. Ranjbar, M., & Sotoudeh, H. (1380 AP). *Anthropology based on the culture of the Iranian people*. Tehran: Danesh Afarin Publications. [In Persian].
35. Serajzadeh, S. H. (1384 AP). *Challenges of Religion and Modernity* (1st ed.). Tehran: Tarh-e-No. [In Persian].
36. Sharqi, M. R. (1385 AP). *Youth and identity crisis*. Tehran: Soroush. [In Persian].
37. Tabarsi, F. (1360 AP). *Complex of Statement in the Interpretation of the Qur'an* (1st ed.). Tehran: Farahani Publications. [In Persian].
38. Tabatabai, Seyed Mohammad Hussein (1374 AP). *al-Mizan fi Tafsir al-Quran* (Mousavi Hamedani, Trans., 5th ed.). Qom: Qom Seminary Islamic Publications Office. [In Persian].

39. Tajfel, H. (1978). *Interindividual behavior an Intergroup behavior*. London: Academic press.
40. Thomson, W. C. (1388 AP). Welfare from the perspective of religion and psychology (M. Salehi, Trans). *Journal of Psychology and Religion*, 2(2), pp. 100-120. [In Persian].
41. Turner, C. (1998). *The Structure of Sociological theory* (6th ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
42. Turner, C., & Heslem, S. (2001). *Socail Identity, Organiztion and leadership*. London: Lawrence Erlbaum Associates.